

Tomasz Gebel

**WSPÓŁPRACA MIĘDZYINSTYTUCJONALNA
WE WSPARCIU RODZINY W SYSTEMIE RODZINNEJ
PIECZY ZASTĘPCZEJ NA PRZYKŁADZIE
MIEJSKIEGO OŚRODKA POMOCY SPOŁECZNEJ
W JAWORZNIE**

System pieczy zastępczej, nazywany także systemem opieki zastępczej lub kompensacyjnej, określanymi jest jako „całościowy zintegrowany system opiekuńczo-wychowawczy i kompensacyjny instytucji lub zespołu instytucji”¹. Kompensacja polega na wyrównywaniu i zastępowaniu rodziny naturalnej innymi formami opieki. Gdy zawodzi kompensacja naturalna, rodzina biologiczna nie jest w stanie prawidłowo wypełniać swoich funkcji i tym samym sprawować opieki nad dzieckiem we właściwy sposób, konieczny jest należyty funkcjonujący system kompensacji celowej, będący szeregiem celowych i zaplanowanych działań wyrównujących, podejmowanych przez jednostkę lub grupę². Elementami systemu kompensacji celowej w przypadku dzieci pozbawionych opieki swoich rodziców, nazywanego systemem pieczy zastępczej, są pogotowia opiekuńcze, placówki opiekuńczo-wychowawcze (wciąż jeszcze w literaturze przedmiotu nazywane domami dziecka), wioski dziecięce, rodziny zastępcze, rodzinne domy dziecka i rodziny adopcyjne. Regulacje prawne dotyczące rodzin zastępczych zawarte są w Ustawie o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej³ (dalej jako Ustawa o wspieraniu rodziny). Akt prawny reguluje formy wspierania rodziny przeżywającej kryzys, rodzaje sprawowania pieczy zastępczej i wsparcia procesu usamodzielnienia jej pełnoletnich wychowanków, zadania administracji publicznej w tym zakresie, zasady finansowania systemu pieczy zastępczej oraz zadania w zakresie procesu adopcyjnego.

Rodzinnymi formami systemu pieczy zastępczej są rodzinne domy dziecka i rodziny zastępcze (są ich trzy główne typy: spokrewnione, niezawodowe i za-

¹ S. Badora, *Teoretyczne aspekty sieroctwa i jego opiekuńczej kompensacji*, [w:] S. Badora, D. Marzec (red.), *System opieki kompensacyjnej w zjednoczonej Europie*, Kraków 2002, Wyd. Impuls, s. 85.

² M. Barabas, *Opieka nad dzieckiem jako przedmiot zainteresowań pedagogiki opiekuńczej*, [w:] D. Wosik-Kawala (red.), *Rodzinne i instytucjonalne środowiska opiekuńczo-wychowawcze*, Lublin 2012, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 44.

³ Ustawa z dn. 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. 2016, poz. 575 z późn. zm.).

wodowe). Rodzina zastępcza to „rodzina wychowująca dzieci, których rodzice nie żyją bądź nie są w stanie ich wychowywać”⁴. To forma całkowitej okresowej opieki nad dzieckiem, gdy rodzice naturalni są w swojej władzy rodzicielskiej ograniczeni lub jej pozbawieni. Marek Andrzejewski określa rodzinę zastępczą jako formę pieczy zastępczej nad dziećmi i młodzieżą pozbawionymi tymczasowo lub trwale pieczy rodziców, opartą na modelu wychowania rodzinnego⁵. Powinna trwać do czasu przywrócenia władzy rodzicom naturalnym lub kończyć się adopcją. W rzeczywistości niewielki odsetek dzieci umieszczonych w rodzinach zastępczych wraca do swoich rodzin – spośród 52 831 dzieci umieszczonych w rodzinnej pieczy zastępczej na koniec 2014 roku, tylko 2 191 udało się wrócić pod opiekę rodziców w 2015 roku⁶. To niewiele powyżej 4%. Należy pogodzić się z faktem, że – pomimo swojej okresowej funkcji – rodziny zastępcze, a w szczególności te spokrewnione z dzieckiem, będą sprawowały opiekę nad nim do momentu ukończenia przez nie 18. roku życia lub dłużej, do ukończenia tzw. procesu usamodzielnienia. Na mocy art. 40 ust. 1 Ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, rodzina zastępcza oraz rodzinny dom dziecka zapewniają dziecku całodobową opiekę i wychowanie, a w szczególności: (1) traktowanie w sposób sprzyjający godności i wartości osobowej; (2) dostęp do przysługujących świadczeń zdrowotnych; (3) kształcenie, wyrównywanie braków rozwojowych i szkolnych; (4) rozwój uzdolnień i zainteresowań; (5) zaspokajanie jego potrzeb emocjonalnych, bytowych, rozwojowych, społecznych oraz religijnych; (6) ochronę przed arbitralną lub bezprawną ingerencją w życie prywatne dziecka; a także (7) umożliwianie kontaktu z rodzicami i innymi osobami bliskimi (chyba, że sąd postanowi inaczej). Wśród szczegółowych zadań rodziny zastępczej wymienia się: (1) stworzenie atmosfery wychowawczej pełnej życzliwości, wzajemnego zaufania, zrozumienia, pomocy i porozumienia; (2) zagwarantowanie należytych warunków kulturalnych poprzez przekazywanie dzieciom akceptowanych społecznie wzorców zachowań, norm i wartości; (3) pomoc dziecku w nauce szkolnej oraz zapewnienie mu odpowiednich warunków materialnych i psychologicznych dla pełnego rozwoju; (4) wprowadzenie dziecka do życia społecznego poprzez selekcję zachowań, odrzucanie negatywnych, a przyjmowanie w oddziaływaniach wychowawczych pozytywnych wzorców i postaw; (5) przygotowanie dziecka do życia we współczesnym społeczeństwie, do mechanizmów wolnego rynku, przekazywanie umiejętności porozumiewania się w grupie; (6) udzielanie wielostronnego wsparcia w zdobyciu wartościowego zawodu, w przygotowaniu do samodzielnego życia⁷.

⁴ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2001, Wydawnictwo Akademickie Żak, s. 337.

⁵ M. Andrzejewski, *Prawna ochrona rodziny*, Warszawa 1999, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, s. 85.

⁶ Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną w 2015 roku, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2016, www.stat.gov.pl

⁷ L. Winogrodzka, *Rodziny zastępcze i ich dzieci*, Lublin 2007, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, s. 103.

System pieczy zastępczej

Ulegający dynamicznym przemianom system pieczy zastępczej w Polsce zmierza w kierunku deinstytucjonalizacji, której najważniejszym aspektem ma być przeniesienie ciężaru opieki nad dzieckiem na rodziny zastępcze i tym samym zmniejszenie liczby dzieci umieszczanych w placówkach opiekuńczo-wychowawczych. Pomimo przeżywanych trudności, rodzinna opieka zastępcza jest lepszym rozwiązaniem niż jej formy instytucjonalne. W rodzinie łatwiej o właściwe warunki dla rozwoju psychofizycznego, zaspokojenie potrzeb bezpieczeństwa, miłości i przynależności⁸. Od 1 stycznia 2020 roku w placówkach będą mogły być umieszczone jedynie dzieci powyżej 10. roku życia. Tym samym – jeśli nie ulegnie zmianie dynamika napływu dzieci do systemu pieczy zastępczej – wyzwaniem stojącym przed organizatorami pieczy zastępczej, jednostkami organizacyjnymi powiatu lub podmiotami, którym została zlecona realizacja zadania, będzie zwiększenie liczby rodzin zastępczych sprawujących opiekę nad dziećmi jej pozbawionymi.

Zgodnie z preambułą Ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, która obowiązuje od 1 stycznia 2012 roku, naczelnymi wartościami przyświecającymi budowaniu systemu pomocy dziecku pozbawionemu właściwej opieki ze strony rodziców są: dbanie o dobro dziecka, które wymaga szczególnej ochrony ze strony osób dorosłych, troska o dobro rodziny, jako pierwszego środowiska życia i rozwoju każdego człowieka, a także właściwa współpraca wszystkich osób, instytucji i organizacji pracujących z dziećmi i rodzicami, która jest podstawą skutecznej pomocy w trudnościach przeżywanych zarówno przez dziecko, jak i przez rodzinę.

Organizacja systemu pieczy zastępczej

Wspomniana powyżej instytucja organizatora pieczy zastępczej jest jedną ze zmian organizacyjnych wprowadzonych przez ustawę. Od blisko pięciu lat organizator jest zobligowany do zatrudniania koordynatorów rodzinnej pieczy, których zadaniem jest szeroko rozumiane wsparcie rodzin zastępczych. Koordynator pracuje w zadaniowym systemie czasu pracy i może mieć pod swoją opieką maksymalnie piętnaście rodzin. Także konieczność zatrudniania asystentów rodziny do pracy z rodzicami biologicznymi dzieci umieszczonych w pieczy jest innowacją ustawy. Ciekawą formą współpracy, także międzyinstytucjonalnej, są zespoły do spraw ocen dzieci umieszczonych w pieczy, na które zapraszani są nie tylko pracownicy *stricte* systemu pieczy zastępczej, ale także wszelkie inne osoby znaczące dla dziecka i rodziny oraz – co bardzo istotne – same rodziny zastępcze.

⁸ D. Wosik-Kawala, E. Czerniak, A. Grymuza, A. Kołodziej, *Rodzina zastępcza*, [w:] D. Wosik-Kawala, *Rodzinne i instytucjonalne...*, op. cit., s. 128.

cze. Zupełnie nowymi narzędziami pomocy są rodziny wspierające i rodziny pomocowe, których zadaniem jest wspomaganie rodzin zastępczych w opiece i wychowaniu umieszczonych w nich dzieci. Zadaniem spoczywającymi na organizatorze pieczy zastępczej są między innymi: organizowanie wsparcia wolontariackiego dla rodzin, prowadzenie grup wsparcia dla rodzin, organizowanie szkoleń podnoszących kompetencje rodziców zastępczych, budowanie możliwości wsparcia psychologicznego (w tym regularnych badań sprawdzających predyspozycje i motywacje do pełnienia funkcji rodziny zastępczej), prowadzenie poradnictwa i terapii dla rodzin i dzieci czy zapewnienie pomocy prawnej.

Rola koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej

Wśród najczęściej dostrzeganych trudności, z którymi spotykają się rodziny zastępcze, koordynatorzy rodzinnej pieczy zastępczej Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Jaworznie⁹ wymieniają:

- 1) Konflikty z rodzicami naturalnymi dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej – 66%,
- 2) Trudności w nauce (m.in. niski potencjał intelektualny dziecka, zaniedbanie edukacyjne, brak właściwego wsparcia ze strony opiekunów zastępczych) – 35%,
- 3) Śmierć co najmniej jednego z rodziców naturalnych – 20%,
- 4) Brak odpowiednich kompetencji wychowawczych rodziny zastępczej – 13%,
- 5) Śmierć rodzica zastępczego – 10%,
- 6) Znaczna demoralizacja dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej – 8%,
- 7) Doświadczenie przemocy – 8%,
- 8) Zdiagnozowane zaburzenia psychiczne – 5%,
- 9) Opieka nad dzieckiem z alkoholowym zespołem płodowym (FAS) – 3%,
- 10) Rozpad rodziny zastępczej – 2%.

Aby koordynatorzy właściwie wspierali rodziny zastępcze w pokonywaniu powyższych problemów, niezwykle istotna jest współpraca ze specjalistami zajmującymi się szeroko rozumianym wspieraniem rodziny. Do najważniejszych osób zaliczyć tu można pedagogów ośrodka adopcyjnego, asystentów rodziny, pedagogów i psychologów szkolnych oraz kuratorów rodzinnych. Każdy specjalista zajmuje się pomocą i wsparciem omawianych rodzin zastępczych w swoim obszarze zawodowym: zadaniem pedagoga ośrodka adopcyjnego jest m.in. kwalifikowanie dzieci przebywających w rodzinach zastępczych do przysposobienia

⁹ Na podstawie badań własnych przeprowadzonych w kwietniu 2016 roku, w których wzięło udział siedmioro koordynatorów rodzinnej pieczy zastępczej mających pod opieką w sumie 100 rodzin zastępczych.

oraz kwalifikowanie i wspieranie rodzin – kandydatów na rodziny adopcyjne; asystenci rodziny wspierają rodziny naturalne dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej w celu poprawy ich sytuacji życiowej i umożliwienia im odzyskania pełni władzy rodzicielskiej; szkolni pedagodzy i psychologowie wspierają rodziny zastępcze w radzeniu sobie z problemami wychowawczymi i trudnościami edukacyjnymi podopiecznych; sądowy kurator rodzinny realizuje zadania o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym, wykonując orzeczenia sądu w sprawach rodzinnych i osób nieletnich oraz wspiera w rozwiązywaniu trudności życiowych; inni specjaliści (terapeuci, lekarze specjaliści, pracownicy placówek wsparcia dziennego) włączani są w system wsparcia rodzin zastępczych, gdy wymaga tego specyficzna sytuacja dziecka i rodziny.

Współpraca międzyinstytucjonalna – aktualne wyzwania

Zadania poszczególnych specjalistów są komplementarne i choć koncentrują się na wspólnych problemach, to każdy z nich działa w odrębnym obszarze. Wyjątkiem są tutaj role koordynatorów rodzinnej pieczy zastępczej i kuratorów rodzinnych. Koordynatorzy to pracownicy systemu pieczy zastępczej, szerzej rozumianego jako system pomocy społecznej lub wsparcia społecznego, a kuratorzy rodzinni to funkcjonariusze sądu. Działania często się pokrywają, co prowadzi do sytuacji, w których dwie grupy specjalistów powielają swoje działania. Obie grupy mogą wzajemnie korzystać ze swoich doświadczeń oraz odmiennych możliwości oddziaływań na rodzinę, jednak z doświadczeń pracowników systemu pomocy społecznej wynika, że płaszczyzn faktycznej współpracy jest niewiele. W przeprowadzonym badaniu¹⁰ aż 40% pracowników systemu wsparcia społecznego w Jaworznie oceniło współpracę między dwiema grupami niedostatecznie, a 56% z nich dostatecznie. Jedynie 4% respondentów uznało współpracę między specjalistami MOPS i Sądu Rejonowego za dobrą lub bardzo dobrą. Negatywna postawa względem kuratorów rodzinnych pojawiła się także przy ocenie ich zaangażowania w pomoc rodzinie. Niedostatecznie oceniło zaangażowanie 48% pracowników MOPS, a dostatecznie – 24%. Jedynie jedna osoba oceniła zaangażowanie w pomoc wspólnym klientom bardzo dobrze. Nie potrafiło ocenić zaangażowania kuratorów 26% grupy badanej. Wśród cech, którymi można scharakteryzować kuratorów sądowych¹¹, znacznie częściej, bo w 73% odpowiedzi, pojawiały się cechy o zabarwieniu negatywnym, niż te, które można uznać za pozytywne. W oczach pracowników

¹⁰ W przeprowadzonych w 2016 roku badaniach własnych udział wzięło 50 specjalistów Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Jaworznie – koordynatorzy rodzinnej pieczy zastępczej, asystenci rodziny oraz pracownicy socjalni.

¹¹ Ankietowani zostali poproszeni o wskazanie trzech cech, którymi można określić kuratorów sądowych.

MOPS kuratorzy są znacznie rzadziej komunikatywni, dociekliwi, kompetentni, wymagający, pewni siebie i empatyczni. Znacznie częściej są postrzegani jako: nadgorliwi, sztywni w myśleniu, zarozumiali, lekceważący, przekonani o własnej wyższości, niekomunikatywni, niezaangażowani, nieskuteczni i mało zorientowani w sytuacji rodziny. Aż 82% badanych osób wskazuje na brak współdziałania i partnerstwa w pomaganiu, 54% z nich nie ma poczucia wsparcia i zaangażowania ze strony funkcjonariuszy sądu, 38% ankietowanych wymienia tylko jednostronny przekaz informacji jako przeszkodę we współpracy, 18% badanych brakuje wzajemnego uzupełniania się we wspieraniu rodziny, 10% pracowników MOPS podkreśla brak rzetelności kuratorów jako czynnik utrudniający kooperację, a jedynie 4% grupy badanej we współpracy nie brakuje niczego. Postawę kuratorów w opinii pracowników MOPS najlepiej obrazuje wypowiedź koordynatorki rodzinnej pieczy zastępczej z dwudziestoletnim stażem pracy z rodziną: „Relacje kuratorów z pracownikami pieczy trudno nazwać współpracą, są to raczej oczekiwania kuratora wobec koordynatora do określonego zachowania lub podjęcia określonych czynności”.

Wśród najważniejszych czynników zwiększających szanse powodzenia opieki zastępczej od lat wymienia się m.in. uznanie rodziców zastępczych za partnerów, a nie klientów systemu wsparcia rodziny, organizowanie wsparcia dla rodzin zastępczych ze strony specjalistów różnych dziedzin, prowadzenie terapii i resocjalizacji rodzin biologicznych czy organizowanie systemu wsparcia dla rodzin spokrewnionych w najbliższym środowisku¹². Izabela Rybka wśród czynników utrudniających rozwój rodzinnej pieczy zastępczej dostrzega przede wszystkim niedostatek działań podejmowanych i konsekwentnie realizowanych wspólnie przez różne podmioty, w tym między innymi instytucje pomocy społecznej i sądy rodzinne¹³.

Warto przytoczyć jeszcze rekomendacje powiatów na rzecz poprawy współpracy z sądami, wśród których znalazły się poprawa przepływu informacji i dokumentacji, a także jej kompletność, ignorowanie opinii pracowników jednostek organizacyjnych pomocy społecznej prowadzących pracę socjalną z rodziną, szczególnie koordynatorów rodzinnej pieczy zastępczej, nie ograniczanie się do informacji dostarczanych przez kuratorów sądowych na rzecz brania pod uwagę zdania innych instytucji czy poprawa współpracy służb socjalnych z kuratorami, np. poprzez dokładne uregulowanie prawne zakresów obowiązków we wspólnych obszarach pracy¹⁴.

¹² B. Passini, *Jak zastąpić opiekę rodzinną dzieciom bez przyszłości*, „Problemy Opiekunów-Wychowawców” 2009, nr 5, s. 20-23.

¹³ Raport z oceny realizacji Ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. Wyniki analiz i badań jakościowych i ilościowych, Koalicja na rzecz Rodzinnej Opieki Zastępczej, Warszawa 2016, s. 9.

¹⁴ *Ibidem*, s. 28-30.

Wnioski

Tworzenie profesjonalnego systemu pieczy zastępczej, obejmującego leżące w gestii powiatów wsparcie rodzin zastępczych oraz pozostające w gestii gmin wspieranie rodzin naturalnych dzieci umieszczonych w pieczy, wymaga nieustannej współpracy wszelkich podmiotów zaangażowanych w pracę z rodziną. Trudno wyobrazić sobie przebudowywanie systemu wsparcia rodzin bez próby modyfikacji dotychczasowych, często negatywnych doświadczeń we współpracy pomiędzy grupami specjalistów działających w obrębie instytucji, których obszary działania są zbieżne, a klienci najczęściej wspólni. Negatywne stereotypy i wzajemne uprzedzenia najlepiej redukować zacieśniając współpracę, otwierając się na obustronne doświadczenia, obopólnie wzbogacając wiedzę o charakterze pracy czy zwyczajnie poznając się osobiście i tym samym we własnym mniemaniu stając się nie pracownikami odrębnych instytucji, ale osobami należącymi do wspólnej grupy specjalistów wspierania rodziny. Zgodnie z podejściem transakcyjnym do redukcji uprzedzeń, to właśnie koncentrowanie się na wspólnym celu nadrzędnym i współpracy grupowej wydaje się być najbardziej skuteczne w osłabianiu uprzedzeń na wielu poziomach interakcji¹⁵. Skuteczni i kompetentni pracownicy systemu wspierania rodziny mają szansę sprawić, że poprawie ulegnie wizerunek nie tylko osoby pomagającej, ale też stereotypowe wyobrażenie rodziny zastępczej. Tym samym, łatwiej będzie budować system pieczy zastępczej oparty na rodzinie, zastępując jego instytucjonalne formy.

Bibliografia

Literatura

Andrzejewski M., *Prawna ochrona rodziny*, Warszawa 1999, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.

Badora S., Marzec D. (red.), *System opieki kompensacyjnej w zjednoczonej Europie*, Kraków 2002, Wyd. Impuls.

Nelson T.D., *Psychologia uprzedzeń*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003.

Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2001, Wydawnictwo Akademickie Żak.

Passini B., *Jak zastąpić opiekę rodzinną dzieciom bez przyszłości*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2009, nr 5.

Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną w 2015 roku, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2016, www.stat.gov.pl

¹⁵ T.D. Nelson, *Psychologia uprzedzeń*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003, s. 334.

Raport z oceny realizacji Ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. Wyniki analiz i badań jakościowych i ilościowych, Warszawa 2016, Koalicja na rzecz Rodzinnej Opieki Zastępczej.

Winogrodzka L., *Rodziny zastępcze i ich dzieci*, Lublin 2007, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Wosik-Kawała D., *Rodzinne i instytucjonalne środowiska opiekuńczo-wychowawcze*, Lublin 2012, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Akty prawne

Ustawa z dn. 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. 2016, poz. 575 z późn. zm.).

INTERINSTITUTIONAL COOPERATION TO SUPPORT THE FAMILY WITHIN THE FOSTER FAMILY CARE SYSTEM EXEMPLIFIED BY THE MUNICIPAL SOCIAL WELFARE CENTRE IN JAWORZNO

Abstract

The author discusses current methods of support for foster families, drawing on the experience of a Jaworzno-based institution operating within the foster family care system. Using the legal regulations and organisational solutions of the ever changing system, the author presents the challenges faced by foster families and foster family care institutions. The author's main focuses regarding the support offered to foster families is the role of experts: family foster care coordinators and court welfare officers. Additionally, the author emphasises the major role proper interinstitutional cooperation plays in building a well-functioning foster care system.